

KAREL DURMAN

POPELY JEŠTĚ ŽHAVÉ

Velká politika
1938–1991

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
2004

DÍL I.

Světová válka a nukleární mír
1938–1964

Univerzita Karlova v Praze
Knihovna společenských věd
Praha 5 - Jinonice

U

ÚVOD 5

1. KAPITOLA
SOUMLAK BOHŮ (1938–1942)

1. Tma o polednách 13
Mentalita totalitních elit: „případ Kirov“ 14

2. Krize civilizace 19
Malé pravdy a „velká lež“ 20
Dvojí selhání 22

3. „Komplexní“ a „nekomplexní“ totalitarismus 24
Hitler 27

4. Stalin a „homo sovieticus“ 30
Gang poslušných v Kremlu 33

5. Rusko a Evropa 34
Anšlus a východoevropské domino 36
Stalinova doktrína rozporů 38

6. Pakt Ribbentrop-Molotov 39
Čtvrté dělení Polska 41

7. Německo-sovětský pakt a Pobaltí 45
Zimní válka 46
Porážka se ctí 49
Tři pobaltské „národy-odsouzení“ 52

8. Destabilizace jihovýchodní Evropy 54

9. Konec námluv 58
V předvečer „Barbarossy“ 60

10. Střet dvou totalitních systémů 63
Stalin bez lesku 65
Moskva, říjen–prosinec 1941 67

11. „Protihitlerovská koalice“ 69
Koalice v letech 1941–1942: oficiální a zákulisní 71

12. Sověty od nových porážek ke Stalingradu 74
„Nekomplexní totalitarismus“ a válka 77

13. Antisemitismus 79
„Ostraum“ a „Ostpolitik“ 81

2. KAPITOLA
STALIN – „DOBŘÍ STRÝČEK JOE“ (1943–1945)

1. Stalin, Roosevelt, Churchill 84
Tragédie jménem Roosevelt 85

2. Vše hraje pro Stalina 89
Italská „nová scéna“ 92
Polská otázka 94

3. Teherán 96
Čtvrtý vzadu – de Gaulle 98
Sovětské geostrategické plánování: Litvinov a Majskij 100

4. Jugoslávská tragédie: hrůzy rozdělení 103
Partyzánská válka 105
Jugoslávie a Stalinova politika 1941–1944 107
Albánské zákoutí 109

5. Změna finské politiky 110
Varšavské povstání 112

6. Rumunský srpnový převrat 115
Sofijský hřbitov 117
Maďarsko v ohni 119

7. Stalin, Churchill a dělení Balkánu 121
Jalta 122

8. Prolog k pacifikaci Polska 125
Rumunsko: „tvrdost se vyplácí“ 127

9. Američané v Číně – problém dvou kultur 130
Faktory „Čankajšek“ a „komunistická strana“ 131
„Břemeno povinností vůči Číně“ 133
Řešení kvadratury kruhu 134

10. Stalinovo „z pekla štěstí“ 136
Rooseveltovy poslední dny 137
Truman – „malý člověk z Missouri“ 138

11. Postupim 142

3. KAPITOLA
STALIN – „UČITEL NÁRODŮ“ A „ZAJATEC POLITBYRA“ (1945–1947)

1. Opět sami sebou 147
Stalinská mystika na Západě 148
Západ a Stalinova velká strategie 150
Stalin a Molotov – fikce a realita 154

2. „Normalizace“ v SSSR 156
Strategie ve vnějším impériu 158

3. Italská výzva zleva 160
Stalin a Francie 163

4. „Probouzení Západu“. Truman a Byrnes 166
Kennanův „dlouhý telegram“ 169

5. Sovětské plány v Íránu 171
Stalinův ústup v íránské i turecké otázce 174

6. Fulton 175
Truman a Marshall 177
Trumanova doktrína 179

7. Marshallův plán 181
Zadržování komunismu 184

8. „Upevnění monolitní jednoty“. Ždanovismus 187
Kremelská scéna 1945–1947 189

9. První fáze sovětizace – 1945–1947 192
Pacifikace Polska 194
Rumunsko – trápená země 196
Bulharské kontrasty 199

10. Sověty a německá otázka – výchozí pozice 202
SED – „strana všeho německého lidu“ 205

11. Kreml a „koloniální svět“ 206
Lekce Singapuru 209

12. Konec Britské Indie 212
Hinduisticko-muslimský rozvod 214
„Pach nezávislosti“ 216

13. Britské válečné zkoušky na Středním východě 218
Střední východ – pilíř britské obrany? 221
Biltmorský program 222
Palestinská otázka 224

4. KAPITOLA
MEZE BIPOLARITY (1947–1949)

1. „Salámová taktika“ v Maďarsku 225
2. Kominforma 229
Druhá fáze sovětizace – konec „parlamentních piruet“ 232
3. „Zvláštní případ Rakousko“ 234
4. Finská specifika 237
„Léta nebezpečí“ 1944–1947 239
Finský „Únor“ se nekonal 242
5. První jugoslávský komunistický model 244
Stalin a balkánské uspořádání 247
Albánský malý ring 250
6. Sovětsko-jugoslávská roztržka 252
„Kominformisté“ na Balkáně 254
7. Francouzské „kominformní zklamání“ 257
Itálie – nebezpečí zažehnáno 259
8. Dekolonizace jihovýchodní Asie 261
Komunistická výzva v Indočíně 263
Zvláštní případ Indonésie 265
9. Barma: kompromis mezi nacionalisty a Londýnem 268
Britská výhra v Malajsku 269
10. Cesta k rozdělení Palestiny 272
K arabsko-židovskému ozbrojenému konfliktu 274
Palestinská válka 1948–1949 277
11. „Vláda SVAG“ ve východní zóně Německa 279
Okupační politika v západních zónách, 1945–1946 280
Obrat v západních postojích 282
V předvečer berlínské blokády 284
12. Berlín: mrazivé dny 286
Dva německé státy 289
13. USA: domácí programy základem 291
Stabilizace v Británii 293
„Marshallizace“: francouzsko-italský kontrast 295

5. KAPITOLA
SVĚT V ČÍNSKO-KOREJSKÉM STÍNU (1949–1953)

1. Washington, Moskva a čínská otázka 1945 299
Marshallova mise 300

Vítězství „tarantule“ nad „šorpionem“ 302
Stalin a Mao 304

2. USA na konci 40. let 307
Americký obranný perimetr 309
„Teorie domina“ a program NSC-68 311

3. MacArthurovy reformy v Japonsku 313
Paradoxy americké politiky v Japonsku, 1948–1950 315

4. Rozdělení Koreje: „Sever proti Jihu“ 317
Stalin a korejská válka 320
Počátek války 322

5. „Čaroděj z Inčchon“ 323
Čínský vstup do války 325
Obrat na Jalu 327
„Bratrství ve zbraní“ 329

6. Trumanova vláda versus MacArthur a McCarthy 331

7. Komunistická taktika prodlužování války 335
„Krvavá remíza“ 336
Stalinův scénář globální války? 338

8. Nový typ globální rovnováhy 341
„Atlantická bilance“ korejské války 343
Stalinova německá protihra 346
Změna geostrategické situace na Balkáně 347

9. „Oblouk od Japonska k hranicím Indie“ 349
Válečný účet – asijsko-vietnamský aspekt 351

10. „Zajistit se proti všem nahodilostem“ 354
„Samospád“ v sovětském a čínském komunismu 355

11. Maďarsko – léta beznaděje 358
Varšavské místodržitelství „moskovitů“ 360
Rumunsko: Gheorghiu-Dej versus Paukerová a Luca 363

12. Stalin na sklonku života 366
Ke konečné čistce? 368

6. KAPITOLA
KDO JE VINEN? (1953–1956)

1. Neklidné časy. Berijova šance 371
Konec korejské války 373
Berijův pád 374

2. Poststalinská krize a vnější impérium 376

Povstání v NDR 377

Maďarský nový kurz 380

Chruščov – „strážce hodnot“ 382

3. Od Trumanovy k Eisenhowerově vládě 385

Eisenhower a Dulles 387

4. Doktríny „osvobození“ a „masivní odvety“ 389

Konzervativismus 50. let: prosperita a síla tradice 392

5. Střední východ po palestinské válce 396

Mossadek a iránská ropa 397

Egyptská revoluce 399

„Pryč s paši“ 402

6. „Tajné operace“ CIA a Dullesova „paktománie“ 403

Íránský převrat 1953 405

7. Francie a Evropa 408

Dienbienphu 410

Indočínský kompromis 1954 411

Pařížské dohody a pád Mendèse France 413

8. K nové strategii v Kremlu 415

Rakouská smlouva o neutralitě 417

Varšavský pakt a evropská bezpečnost 419

Ženevský summit 421

9. Dvě tváře Pekingu: Quemoy a Bandung 423

Chruščov a třetí svět: Indie a Indonésie 424

10. Násir – „náš člověk v Káhiře“ 427

První léta Izraele 430

Izraelsko-arabské napětí 1953–1955 431

Násirův obrat na východ 433

11. Západ na cestě k suezské prohře 436

Suezská vojenská konfrontace 438

12. Jugoslávské téma v kremelských sporech 441

XX. sjezd KSSS: otřes „tajného projevu“ 445

13. Polská krize 447

Poznaň a Gomulkův návrat 448

Maďarsko před bouří 450

Vyvrcholení „polského Října“ 452

14. „Deset dnů, které otřáslы Kremlem“ 454

„Operace Vichr“ 456

7. KAPITOLA

FIKCE A REALITY (1957–1964)

1. „Dvojí krize“ 1956 – americká bilance 461

Kontrasty vnitropolitické scény USA 50. let 463

„Macmillanova“ Británie 465

2. Krize francouzské moci v severní Africe 468

Pád čtvrté republiky 470

3. Izrael v izolaci 473

Eisenhowerova doktrína 474

Malá regionální krize: Sýrie 1957–1958 475

Vrchol regionální krize – léto 1958 477

Irácko-syrská zkušenost 479

4. Dvojí hra: Chruščov a Mao 481

Chruščovovy triumfy roku 1957 484

Fenomén „sputnik“ 486

5. Pacifikace Maďarska 488

Gomuľkovská „vlastní cesta“ 490

Obnovení pořádku à la Ulbricht 491

6. „Gulášový komunismus“ 493

Čínský „velký skok“ 495

Podzim 1958: Maova lekce Chruščovovi 497

7. Berlínské ultimátum 499

Západ znovu před berlínskou otázkou 501

„Duch Camp Davidu“ 503

Chruščovova konfrontační volba 1960 505

8. Amerika Američanům? 506

Guatemala 1954 508

Kubánská revoluce 510

9. Francouzská pátá republika 512

De Gaullova evropská politika 513

De Gaulle a Afrika 514

Évianské dohody 516

10. Destabilizace černé Afriky – britský úhel 520

Fenomén „mau-mau“ 522

„Bouřlivý rok 1960“ 524

11. Exploze v Kongu 525

Ve znamení Lumumby 527

Simbové a „lidová demokracie“ 530

12. Od Eisenhowera ke Kennedymu 532

Základní agenda Kennedyho vlády 534

Pohroma v Zátoci sviní 535
Viedeňské setkání 536

13. Od Vídně k Berlínu 538
Německo-berlínský uzel 540
Pochod ke „zdi hanby“ 542
Západ a „operace Růže“ 544

14. Rivalové a odpadlíci 546
Albánská a rumunská volba 549

15. Operace „Anadyr“ 552
„Ex Comm“ a drama třinácti dnů 555
Chruščovův ústup 558

16. Dozvuky amerického vítězství 560
V předvečer Dallasu 561

17. Chruščov na šikmé ploše 564
Sovětsko-čínské schizma 567
Komplot a rezignace 569

HLAVNÍ POUŽITÉ ZKRATKY A SYNONYMA 572

PRAMENY A LITERATURA

1. Prameny 576
2. Paměti a svědectví 577
3. Základní a použitá literatura 579

REJSTŘÍK 585

s Araby?“, ten udělal gesto rukou, které mohlo být vykládáno jediným způsobem – „pryč s nimi“. Rabin také hned vydal příslušný rozkaz: „Rychle vyhnat, bez ohledu na věk.“¹⁵¹ Záplava uprchlíků zesílila chaos mezi arabskými jednotkami. Pouze kolem Jeruzaléma stála Arabská legie pevně. Egypťané se dali na všeobecný ústup, na severu padl poslední arabský opěrný bod, Nazaret. Vcelku se Izraelci zmocnili asi tisíce km² území, které původní plán OSN přiznal palestinským Arabům.

Po vyhlášení druhého příměří (18. července) pokračovala diplomatická aktivita, jejíž osou byl tzv. Bernadottův plán, který předpokládal přiznání izraelských záborů v Galileji a předání východní Palestiny a Negevu Zajordánsku. Hodně se za něj zasazoval Bevin, jenž si zoufal nad propastí, která se tím vytvářela mezi Araby a Západem, a v předání Negevu viděl alespoň záruku, že si Británie udrží oddanost zajordánského spojence a zároveň posílí bezpečnost káhirsko-suezského prostoru. Marshall, dobře si vědom, jaké břemeno USA vložily na bedra britské prestiže a jak – vzhledem k tehdy kulminující berlínské bloádě – je nutná západní solidarita, s ním byl zajedno a k souhlasu přiměl i Trumana. Komplikace, které tím vznikaly pro Izrael, byly ještě akcentovány zavražděním Bernadotta šternisty (17. září), do něhož byl zapleten i Rabin.

I nyní však rozhodovaly jiné momenty: (a) Ben-Gurion provedl razii proti *Lehi* a přinutil ultimátem Begina, aby podřídil síly *Irgunu* vládní *IDF*, čímž byla posílena izraelská jednota. (b) I když sovětský postoj se již měnil – 12. srpna Moskva přikázala Praze, aby zastavila dodávky –, neprojevalo se to okamžitě. Ještě v září přišlo z ČSR 50 letadel *Spitfire*. Nadto hrozba arabsko-sovětského sblížení a nadcházející volby opět Trumana a Demokratickou stranu přiměly, aby dali Izraeli podporu. Byla zvýšena hospodářská pomoc i zrušeno zbrojní embargo. (Např. izraelské letectvo dostalo z druhé světové války dobře známé „létající pevnosti“.)

V poslední fázi války tak byla izraelská převaha zjevná. Dopomohla k tomu i správně zvolená strategie. Ben-Gurion považoval za klíč porážku Arabské legie a obsazení jordánského levého břehu, ustoupil však názorům velení *IDF*. S tím, jak se Legie a *IDF* staly „nejlepšími nepřáteli“¹⁵² a ostatní arabské armády šly od porážky k porážce, spory mezi státy Arabské ligy vrcholily. Palestinci proklamovali 1. října v Gaze „celopalestinskou vládu“ v čele s velkým muftím, ale neuznali ji ani Egypťané, ani Abdalláh; zajordánský král naopak, navzdory zbytku Ligy, ohlásil 1. prosince anexi území kontrolovaných jeho Legií (včetně části Jeruzaléma) a také uzavřel první „čestné příměří“ s Izraelci. Ti se tak mohli soustředit na jižní ofenzivu v Negevu proti Egypťanům. Vážnou překážkou jim byla jen brigáda obklíčená kolem Fallú-dži, kde také získával bojovou zkušenost pozdější prezident Násir. Koncem prosince překročila *IDF* i egyptskou hranici, pronikla hluboko na Sinajský poloostrov a v březnu 1949 dokončila ovládnutí Negevu až k Akabskému zálivu v Rudém moři.

Egyptsko-izraelské příměří, sjednané 24. února 1949 na Rhodu pod patronací OSN a za prostřednictví Ralpa Bunche, prvního amerického černocha v důležité diplomatické funkci, bylo charakteristické pro válku, kterou obě strany nazvaly „válkou za nezávislost“. Egyptská delegace vystupovala v parádních uniformách posetých medailemi; Izraelci v uniformách vytažených ze starých skladů, a Rabin později vzpomínal, že tehdy „poprvé v životě měl kra-

¹⁵¹ Kyle, *cit. dílo*, str. 29. Autor cituje původní, necenzurovaný text Rabinových pamětí.

¹⁵² Morris, *cit. dílo*, str. 241–245; Shlaim, *cit. dílo*, str. 36–39.

vatu“, kterou ho naučil vázat jeho šofér. A i když pašové vrtěli hlavou, „s jakými divochy jsme nuceni jednat“,¹⁵³ museli podepsat to, co diktovala realita vojenské porážky.

Ujednání na Rhodu a obdobná „definitivní“ příměří s Libanonem (23. března), Abdalláhem (3. dubna) a Sýrií (20. července) znamenaly oficiální konec konfliktu, ale jejich základní ustanovení – „usnadnit přechod k trvalému míru“ – bylo jen výrazem naděje, která se nikdy nestala skutečností. U Arabů, a zejména u Palestinců, vzniklo „kolektivní trauma obrovských, ničivých proporcí“.¹⁵⁴ Do jejich paměti se válka 1948–1949 natrvalo vtiskla jako „katastrofa“ (*al-nakba*) se všemi z toho vyplývajícími psychologickými důsledky.

11. „VLADA SVAG“ VE VÝCHODNÍ ZÓNĚ NĚMECKA

Hrůzy let 1945–1946, ale i celá praxe sovětské okupační správy (*SVAG*) – oficiálního, často nesmyslného loupení a násilí – byly pro východoněmecké komunisty hodně nepříjemné. Nejhuře byla postižena větší města, kde si *SVAG* zabrala nejlepší ulice a čtvrti a vyháněla odtud jejich dosavadní obyvatele. Na venkově měli funkcionáři zatěžko vysvětlovat vysoké dodávkové povinnosti, když každý věděl, že okupační armáda nejen spotřebuje velkou část sklizně, ale že brambory jdou navíc na pálení vodky. Komunisté se však přizpůsobovali – byli sami odměňováni – a mezi obyvatelstvem se vytvářela pro ně potřebná atmosféra rezignace.

Hned za drancujícími frontovými jednotkami přicházely tzv. trofejní prapory s úkolem odvézt do SSSR zařízení, jichž tam byl kritický nedostatek: stroje, vybavení vědeckých laboratoří, tiskárny, telefonní aparáty a kabely atd. Podle údajů moskevského ministerstva zahraničí bylo k 1. srpnu 1945 přepraveno 1 280 000 tun různých materiálů a 3 600 000 tun zařízení; a hned poté šla stejnou cestou čtvrtina zařízení průmyslových podniků. *SVAG* zatím zabavila i všechny rezervy zlata, stříbra, platiny a cizích valut. A i v tomto případě praxe vypadala tak, že všechno, co bylo nalezeno v bankách a spořitelnách, bylo naházeno do pytlů a tak transportováno do Moskvy, což nabídlo mimořádné možnosti k soukromé loupeži. Podobně tomu bylo s kulturními poklady: část z nich skončila v oficiálních trezorech a bytech prominentů, ale miliony svazků vzácných knih plesnivěly ve zchátralých budovách bývalých kostelů a klášterů.

„Velká vlaková loupež“ pokračovala i po celý rok 1946. V jejím rámci také provedl NKVD 21.–22. října 1946 operaci pod krycím jménem *Osoviachim*: na 15 000 východoněmeckých vědců a techniků ze všech odvětví majících přímý vztah k válečnému průmyslu a výzkumu – například z jenského optického koncernu *Carl Zeiss* a skláren – bylo naloženo i s rodinami do 72 zvláštních vlaků a odvezeno do SSSR. Za nimi šla i zbývající zařízení laboratoří, technická dokumentace, stroje atd. V Jeně zůstala jen asi dvacetina bývalého technického vybavení.

V té době si však již i v Kremlu uvědomovali absurditu takového počínání. Jak potom vzpomínal Molotov, „tiše, krok za krokem, jsme tvořili NDR, naše vlastní Německo“; přitom jsme

¹⁵³ O závěrečných fázích války i příměří na Rhodu viz Morris, *cit. dílo*, str. 245–258; *The Rabin Memoirs*, str. 35–44; Shlaim, *cit. dílo*, str. 40–47.

¹⁵⁴ Y. Sayigh, *Armed Struggle and the Search for State. The Palestinian National Movement 1949–1993*, Oxford 1997, str. 4; Shlaim, *cit. dílo*, str. 47–53.

si museli položit otázku, co si „o nás budou myslet Němci ... vezmeme-li jim z jejich země všechno“.¹⁵⁵

Od počátku roku 1947 SVAG prakticky zastavila demontáž průmyslového zařízení. Ale s tím, jak převzala asi čtvrtinu průmyslu a těžby surovin pod hlavičkou sovětských akciových společností (SAG), přecházela jen od prostého drancování ke zvláštní formě neokolonialismu.¹⁵⁶ Nejnapadnější byla exploatace uranových zdrojů. Ruda, kterou Sověti získávali z jáchymovských dolů, nestačila a těžba na sovětském území byla ještě v plenkách. Proto proměnili i západní Krušnohoří s centrem v Aue, později jedno z nejbohatších světových nalezišť, ve specifický *gulag*. Těžební prostory dal NKVD obehnat třímetrovým drátěným plotem a střežit svými jednotkami. Pracovní sílu tvořili jednak vězňové – odtud se mluví o „krušnohorské Kolymě“ – jednak propuštění úředníci, vyloučení studenti, navrátilci ze zajateckých táborů. Životní podmínky zde připomínaly éru počátků průmyslové revoluce, asi 80–90 % zde nasazených trpělo různými nemocemi.

Jak poznamenal americký vysoký komisař Clay, „začali jsme vypadat jako andělé; nikoliv proto, že jsme skutečně byli anděly, ale ve srovnání s tím, co se dělo ve východní Evropě“. Totéž přiznával ve svých hlášení i „*politruk* SVAG“ Tulpanov: komunisté jsou v očích obyvatelstva pouze „agenturou okupační moci“, udělaly se „neuvěřitelné chyby, které, bohužel, bude možné jen velmi těžko napravovat“.¹⁵⁷

Okupační politika v západních zónách, 1945–1946

„Udělaly se neuvěřitelné chyby“ však platilo – byť v mnohem mírnější podobě – i pro postup západních mocností jak v německé otázce obecně, tak v jednotlivých zónách.

Sám Clay bral zpočátku „postupimský protokol jako svou chartu“. Instrukci JCS 1067, zakazující nejen obnovu normálního hospodářského života, ale i styk vojáků s obyvatelstvem – to vše v situaci, kdy v americké zóně byla záplava neprovdaných žen či vdov ve věku do 40 let a kdy snad každý voják spekuloval na černém trhu – však přijal jen jako „všechny obecné direktivy...“, které mohou být interpretovány nejrozumnějším způsobem“. A i když souhlasil, že utrpení je pro Němce „nutné, aby si uvědomili důsledky války, kterou způsobili“, stanovil, že „nemá překročit bod, za nímž leží „masový hlad a nemoci“.¹⁵⁸ Proto se také snažil vytvořit fungující správu, a když seznal, že sovětský postup je výsměchem postupimské zásadě „brát Německo jako jediný ekonomický celek“, podle toho i jednal.

Clay i jeho britský kolega generál Brian Robertson argumentovali, že mezi vyhladovělými a demoralizovanými Němci se v západních zónách – navíc přeplněných uprchlíky a vyhnan-

¹⁵⁵ Čujev, *op. cit.*, str. 87.

¹⁵⁶ Odvoláme-li se opět na čísla moskevského ministerstva zahraničí, pak se v té době odhadovala celková výroba v zóně (včetně zemědělství) na 5,5 miliardy marek a z toho 3,3 miliardy, tj. 60 %, si v té či oné podobě přivlastnily Sověty.

¹⁵⁷ Gaddis, *We Know Now*, str. 43–44, 120; N. M. Naimark, „The Soviet Occupation: Moscow's Man in (East) Berlin“, *CWIHP*, vol. 4 /Fall 1994/, str. 45–47; A. S. Stykalin, „Sovětskaja propaganda i nastrosjenija intelligencii stran Centralnoj Jevropy /vtoraja polovina 1940-ch godov“, *Meždunarodnyj istoričeskij žurnal*, 2000, čís. 7, www.history.mchaon.ru.

¹⁵⁸ *The Papers of General Lucius D. Clay. Germany 1945–1949*, sv. 1, Indiana U. P. 1974, str. 23–24, 41–42. Direktivu JCS 1067 viz *FRUS 1945*, sv. 3, str. 480ff. Přehledně viz W. Krieger, *General Lucius D. Clay und die amerikanische Deutschland 1945–1949 politik*, Stuttgart 1987.

ci z východu (například ve Šlesvicku-Holštýnsku se tak počet obyvatelstva zdvojnásobil) – vytváří nebezpečná situace. (a) „Německé masy jsou úplně apolitické, apatické, a hlavně soustředěné na každodenní problémy s jídlem, ošacením a bydlením“; (b) přitom „komunisté mají všude své skupiny, jsou aktivní a dobře organizovaní“.¹⁵⁹ Avšak i když zdravý rozum diktoval, aby odpovědi na sovětsko-komunistickou praxi byla společná konzolidace tří západních zón, tato zřejmá priorita se prosazovala těžce.

Američané považovali za výhru stanovisko Bevina. Ten nejprve odmítl diskutovat s Molotovem o sovětských nárocích v Porúří (ležícím v britské okupační zóně) a v červenci 1946 – i ve snaze snížit okupační výdaje – se domluvil s Byrnesem o spojení britské a americké zóny do jednoho celku (*Bizonie*). Ale jako Washington váhal před otevřenou roztržkou s Moskvou ve věci německé jednoty, nebyl ani postoj Whitehallu nekomplikovaný. Především, podle labouristických představ existovalo v Německu jediné, „socializační východisko“, byť v jejich, nikoliv sovětském pojetí. A celková tendence labouristů – hledat „třetí cestu“ mezi „nenáviděným komunismem“ a „opovržehodným americkým materialismem“ – se tu projevovala až do roku 1948.¹⁶⁰

Jestliže Bevin i Robertson byli přesvědčeni, že jedinou reálnou protiváhou komunistů jsou sociální demokraté (*SPD*), pak značná část britského okupačního personálu se chovala ještě levěji. Nejen očividně stranila *SPD*, ale projevovala i benevolenci vůči komunistům, zatímco vůči velké konzervativní straně, křesťanským demokratům (*CDU*), chovala apriorní podezření. Proto asi Britové i tolik otáleli s konáním voleb alespoň do okresních správ, které Američané ve své zóně provedli již počátkem roku 1946. (Když se volby nakonec konaly, ukázalo se, jak nepoměrně mnoho míst bylo předtím dáno *SPD* a komunistům a jak málo křesťanským demokratům.)

Nejvážnějším problémem pro jednotnou západní politiku byl však postoj Francie, silně ovlivněný trpkou historickou zkušeností. De Gaulle, který zdůrazňoval rizika v kontextu sovětské vojenské hrozby „vy jste daleko a vaši vojáci v Evropě dlouho nezůstanou“, řekl Cafferymu: Britové „jsou vyčerpaní a nemůžeme od nich nic očekávat“; proto je nejlepší rozdrobenost, která zabrání, aby „vznikla Sověty ovládaná německá ústřední vláda“. Po de Gaullově odchodu Bidault, šéf na *Quai d'Orsay*, volil taktiku vytáček a vymáhání územních ústupků. Nemůže „z vnitropolitických důvodů“ jít otevřeně s Američany, říká; „Francie potřebuje čas a musí se vyhnout občanské válce“.¹⁶¹ Uznával ovšem nebezpečí vycházející z „neprodyšně uzavřené“ východní zóny i nutnost ekonomické stability v zónách západních, ale kladl požadavky, prakticky znamenající pokračování rozvratu. Žádal mj. úplné odtržení Sársky, faktické oddělení Porýní, velké reparace z internacionalizovaného Porúří a federalizaci zbytku tak, aby hrály roli partnera jen jednotlivé německé země (*Länder*).

To vše Kremlu usnadňovalo politiku dvou linií – na jedné straně budovat svou vlastní „neprodyšně uzavřenou“ zónu, na druhé straně hlásat zásadu „jednotného, demokratického a mírumilovného Německa“. V této druhé roli vystoupil na pařížské konferenci RMZV Molotov. Válečný průmysl měl být demontován, placeny reparace, Porúří postaveno pod

¹⁵⁹ *The Papers of General Clay*, sv. 1, str. 47–48.

¹⁶⁰ *The Papers of General Clay*, sv. 1, str. 214–217, Trachtenberg, *cit. dílo*, str. 47–67.

¹⁶¹ *FRUS 1945*, sv. 3, str. 890–891; *FRUS 1946*, sv. 5, str. 607–608; *FRUS 1947*, sv. 7, str. 369–370, aj.; Trachtenberg, *cit. dílo*, str. 70–74.

mezinárodní kontrolu, jinak se však měl průmysl rozvíjet normálně, a namísto „federalizace“ měla být budována ústřední vláda, založená na „demokratických“ principech tak, jak jim rozuměli v Kremlu.

Obrat v západních postojích

V nové západoněmecké elitě převládal zatím pocit „všichni se proti nám spikli“. Sotva mohla něco namítat proti norimberskému procesu (listopad 1945–říjen 1946) s 24 hlavními Hitlerovými spoluviníky, ale styl „trestání Němců“, probíhajícího současně s východoevropským odsunem¹⁶², měl pro ni příděch „stalinské spravedlnosti“. Publicistka Marion Dönhofová napsala:

*Vítězové zavedli soudy, v nichž byli sami současně žalobci a soudci. Měřili vinu nejen podle existujících zákonů, ale vytvořili nové právo, nesoudili vinu jednotlivce, ale vyhlásili celé zločinecké kategorie... Tak se náhle ocitly oběti nacismu a jejich kati na jedné lavičce.*¹⁶³

Zhruba stejný pocit měli i čelní představitelé obou politických pólů – vůdce SPD Kurt Schumacher a hlava CDU Konrad Adenauer.

Schumacher, který se vrátil z koncentračního tábora bez ruky a nohy, odmítl myšlenku o kolektivní vině Němců; a také rychle dospěl k závěru, že Západ „nemá koncepci ‚vnitroněmecké‘ politiky“.¹⁶⁴

Pro Adenauera¹⁶⁵ byly motorem „tři zdroje zoufalství“: (1) Materiální bída, horší než za války, ohrožující genetický fond národa v podobě hladu a nemocí z hladu – ve velkých městech byla zjištěna tuberkulóza až u poloviny školních dětí. (2) Tendence hledat spásu v levicových receptech, čemuž se nevyhnuli ani mnozí v CDU. (3) Poplatnost postupimským úmluvám, neschopnost Západu jako celku vidět základní sociálně-ekonomické reality – hladový a vyčerpaný dělník nemůže plnit na něj kladené vysoké požadavky, demontáže znemožňují získání potravin cestou export–import atd.

Protože i podle jeho mínění „západní mocnosti politicky nedorostly Rusů“, viděl Adenauer jedinou cestu ve společném postupu politických stran, zejména CDU a SPD, „proti vítězným spojeneckým mocnostem“¹⁶⁶. Schumacher však pro koalici nebyl. Dokázal svou věrnost demokracii ostrým antikomunismem, ale zůstal klasickým sociálním demokratem svou oddaností marxismu. Proto i spolupráci s Adenauerem podmínil nesplnitelným – CDU přijme program socializace.¹⁶⁷ Tím v Adenauerovi zpětně živil představu o sociální demokracii jako

¹⁶² Věřilo se, že v průběhu odsunu zahynulo na dva miliony Němců. (Cf. F. Cseresnyés, „The ‚56 Exodus to Austria“, *The Hungarian Quarterly*, sv. 16, Summer 1999.)

¹⁶³ M. Gräfin Dönhoff, *Von Gestern nach Uebermorgen*, Stuttgart 1981, str. 33.

¹⁶⁴ C. Schmid, *cit. dílo*, str. 250.

¹⁶⁵ Když se sedmdesátiletý Adenauer po válce vrátil s čistým štítem do Kolína nad Rýnem, kde byl za výmarské republiky vrchním starostou, Američané jej ihned vrátili do staré funkce; jakmile však předali město Britům, byl hned sesazen. Zklamání však neprožíval dlouho. Jsa velkým politikem *par excellence* – s obrovskou parlamentní praxí předsedy pruské říšské rady (1920–1933), přesvědčený o svém historickém poslání, nesmlouvavý a přitom ovládající všechna pravidla zákulisní hry – vymáňoval své rivaly, aby se dostal do čela CDU v britské zóně, a tak získal i odrazový můstek pro další postup po žebříčku moci.

¹⁶⁶ K. Adenauer, *Erinnerungen 1945–1953*, sv. 1, Stuttgart 1965, str. 89, 96, 202 aj.

¹⁶⁷ Schumacherova koncepce byla nesmlouvavá: „Plánování je prvním předpokladem, aby se Německo vyhnulo katastrofě... Bud' se nám podaří zformovat Německo jako stát ve své ekonomice socialistic-

„straně pruského socialismu“, i jeho pocity člověka skálopevně jistého svou pravdou a přesvědčeného, že všichni, kdož jednají jinak, činí tak jen z hlouposti nebo zlých úmyslů.

Adenauerův i Schumacherův pesimismus vůči myšlení Západu („nedorostli Rusů“) se ukazoval přehnaný: i když byli stále na rozpacích, jakou strategii zvolit, od poloviny roku 1946 alespoň Američané vykročili správným směrem.

V květnu 1946 vydal Clay zákaz demontáží v americké zóně, protože tak „nejen financujeme reparace Sovětům, ale i souhlasíme s ožebračením naší vlastní zóny“. Zákaz měl platit „až do doby, kdy německý problém bude vyřešen“.¹⁶⁸ Významněji, 6. září 1946 dal Byrnes, v doprovodu nejvlivnějších senátorů Vandenberg a Connallyho, na stuttgartském shromáždění západoněmeckým představitelům základní ujištění pro budoucnost. Především, že americké jednotky neodejdou domů, jak se to stalo po první světové válce. „Aby nebylo nejasností: nevyhneme se své povinnosti, nestáhneme se, zůstaneme zde,“ řekl. Dále, americká vláda „nebude napříště přijímat odpovědnost za další zhoršování hospodářské bídy“, za stav, kdy „kontrolní rada ani řádně nespravuje, ani nechce dát německému lidu šanci, aby si mohl sám řešit naléhavé hospodářské problémy“. Zásadu, že správa má být „vrácena německému lidu“, aplikoval státní tajemník na Porúří a Porýní, i na právo vést normální zahraniční obchod a dosáhnout evropské životní úrovně.¹⁶⁹

Slib, že USA nedají souhlas k odstranění „těch německých oblastí, kde si to samo obyvatelstvo nebude výslovně přát“, pomohl sovětsko-komunistické propagandě v Polsku, protože tím zpochybňoval hranici na Odře a Nise. Státní tajemník však mluvil v duchu priority – zbavit Němce pocitu „všichni se proti nám spikli“. Spolu se závazkem „ponecháme své síly v Evropě“ to znamenalo psychologicky rozhodující moment.

Před jarní moskevskou konferencí zahraničních ministrů (1947) varovali agenti v britském a americkém diplomatickém sboru Kreml, že se vytvořila jednota Západu a Marshall „odmítne všechny sovětské návrhy, týkající se budoucnosti Německa“.¹⁷⁰ Informace byla chybná, ale Marshallovo zklamání z rozhovoru se Stalinem a americká odpověď – Marshallův plán – byly pro německý vývoj dalším mezníkem: sociálně-ekonomická obroda i politicko-správní integrace západního Německa se staly přední součástí plánu. A obecněji, rozšiřoval se prostor pro racionální západní politiku. Trumanova vláda nalézala kompromisy mezi strategickými prioritami – zajistit (otevřeně) plnou a rovnoprávnou německou účast v evropské hospodářské obnově a (tiše) připravovat účast na vojenské obraně Západu – a národními (bezpečnostními i hospodářskými) zájmy sousedů Německa.

Londýnská konference RMZV (v listopadu–prosinci) byla nazvána „konferencí poslední šance“, protože Molotovova neústupnost zasadila asi rozhodující ránu ještě přežívající (zejména francouzské, ale i britské) naději na dohodu s Východem. Bevin dal nakonec opět

ký a ve své politice demokratický, nebo přestaneme být německým národem.“ (Adenauer, *cit. dílo*, sv. 1, str. 20 passim; Schmid, *cit. dílo*, str. 250–304 passim.)

¹⁶⁸ *The Papers of General Clay*, sv. 1, str. 186–187, 203–204, 212–213; Trachtenberg, *cit. dílo*, str. 43–47.

¹⁶⁹ Adenauer, *cit. dílo*, sv. 1, str. 105–107; *The Papers of General Clay*, sv. 1, str. 236–389 passim; Trachtenberg, *cit. dílo*, str. 46–55.

¹⁷⁰ Y. Modin et al, *My Five Cambridge Friends: Burgess, Maclean, Philby, Blunt, and Cairncross, by their KGB Controller*, New York 1994, str. 131. O Marshallově rozhodnutí „jít vlastní cestou“ a směřovat k začlenění západních zón do širšího západoevropského celku viz Trachtenberg, *cit. dílo*, str. 57–63.

průchod svému výbušnému temperamentu: „Natahujete krk příliš daleko a jednoho dne vám ho někdo usekne,“ řekl sovětskému ministrowi. „Víme o vás víc, než si myslíte. Víme, že nemáte na vedení války, ale chováte se tak, že jednoho dne z toho bude konfrontace...“ Bidault sice z diplomatické normy nevybočil, ale i ve francouzském stanovisku začal již posun. I když na konci roku 1946 demonstrovala odtržením Sársky svůj opačný zájem, francouzská elita nemohla ignorovat, že (a) chce-li dostávat americkou pomoc a úvěry, musí se přispůsobit a (b) přítomnost amerických vojsk v kombinaci se sjednocením západních zón a jejich „integrací do Evropy“ je vzhledem k možnosti sovětsko-komunistických ofenzivních akcí i nejbezpečnějším východiskem.

Bidault dobře předpověděl následující krok Kremlu – „zničit zbytky demokracie v Československu“.¹⁷¹ Pražský puč měl také tomu odpovídající ohlas. Zmínili jsme se již o Bruselském paktu jako o „evropské“ odpovědi Západu, zde jen dodáme více o německé dimenzi této odpovědi.

Zatímco SSSR se od počátku roku 1948 chystal na zkoušku nervů a síly, základní linii postupu tří mocností určila červnová tzv. londýnská doporučení. (a) V rámci rozhodnutí „zahájit konstituční proces“ vydali tři západní velitelé výzvu, aby se sešla Parlamentní rada a vypracovala návrh ústavy, „která by alespoň předběžně a zčásti obnovila nyní rozbitou německou jednotu“.¹⁷² (b) USA a pět „bruselských“ zemí se dohodly na stabilizačních opatřeních včetně zavedení nové měny v západních zónách a rozvoji německého hospodářství tak, aby v nejkratší době dosáhlo soběstačnosti a úrovně průmyslové výroby z roku 1936. (c) Američané i Britové dali Francii důležité záruky proti obnově německého revanšismu a zároveň slíbili udržovat svá vojska na německé půdě. Příslušná Vandenbergova rezoluce, kterou Senát USA přijal 11. června 1948, byla sice „tak vágní, že byla téměř bezobsažná“¹⁷³, ale přesto je pokládána za počátek rozchodu s izolacionistickou tradicí, která Spojeným státům zapovídala udržovat v době míru ozbrojené síly v zámoří.

V předvečer berlínské blokády

V Kremlu zřejmě dávno tušili, že Američané z Evropy neodejdou; a hlavně, přinejmenším od vyhlášení Marshallova plánu došli k závěru, že v Německu jsou ohroženy „plody sovětského válečného vítězství“. Jak pražský Únor, tak tažení proti „titoismu“ prokazují, že konzolidace impéria zůstala prioritou, ale německý problém nabyl zhruba stejné váhy.

Začalo se mluvit o budování separátního východoněmeckého státu jako jediné volbě, a také o hranici socialistického tábora na Labi. V rozhovorech s delegací SED počátkem roku 1947 o tom sice Molotov mluvil jako o řešení „v nejhorším případě“, ale Suslov vycházel již

¹⁷¹ *FRUS 1947*, sv. 1, str. 771; *FRUS 1948*, sv. 2, zvl. str. 309–312; V. Mastny, *The Cold War and Soviet Insecurity. The Stalin Years*, Oxford U. P. 1996, str. 40–41; Young, *cit. dílo*, str. 172–174.

¹⁷² Adenauer, *cit. dílo*, sv. 1, str. 146ff. ; *FRUS 1948*, sv. 2, str. 309–312; Schmid, *cit. dílo*, str. 353ff; Young, *cit. dílo*, str. 175ff.

Rada měla 65 členů (27 za CDU, 27 za SPD, dva za komunistickou stranu, atd.) a zvolila si předsedou Adenauera. Dokončila svou práci 8. května 1949 a o čtyři dny později schválili tři vojenští velitelé její ústavní projekt a současně vyhlásili nový okupační statut. Oficiálně vstoupila ústava v platnost 23. května. Byla kompromisem mezi pojetím západoněmeckého státu jako federace zemí, zastávaným CDU a Francií, a sociálně-demokratickým i anglo-americkým důrazem na centralizaci.

¹⁷³ Brinkley, *cit. dílo*, str. 145. Text Vandenbergovy rezoluce viz *FRUS 1948*, sv. 3, str. 135–136.

z předpokladu, že SED se stane „vládnoucí stranou ... v socialistické společnosti, kde je zlikvidován třídní nepřítel“. V září, v souvislosti s prvním zasedáním Informbyra, Ackermann odvolal teze o „německé (zvláštní) cestě k socialismu“ a o „jednotném, demokratickém a mírumilovném Německu“, jejichž byl dosud hlavním propagátorem. Nemalou váhu mělo jistě poznání, že v daném okamžiku jsou jiné varianty nereálné. Pieck a Grotewohl museli na podzim 1947 do Kremlu hlásit, že SED nemá u obyvatelstva podporu a i v budoucnu nebude považována za více než „oficiální ruskou stranu“. A dokonce že „velké hospodářské těžkosti“ i „politický jed“ nepřátelské propagandy „vyvolaly i v řadách strany vážné pochyby“. Zejména bývalí sociální demokraté se osmělovali k protestům. Jak konstatoval Ťulpanov ve zprávě z inspekční cesty do Saska, „přímé protisovětské útoky se staly na schůzích organizací SED téměř pravidelným jevem“.¹⁷⁴

Stalin, stále doufající v postupnou sovětizaci celého Německa, však pouhé spuštění železné opony na Labi nechtěl. Když na Bevinovu hněvivou otázku „co vlastně chcete?“ Molotov odpověděl – „chci jednotné Německo“, vyjadřoval především přání svého šéfa.

Bezprostředně rozhorlen londýnskými doporučeními a snad i ve snaze čelit náladám v SED i v politbyru se Stalin rozhodl stejně jako v jugoslávském případě „dát ráznou odpověď“. Nemínil se vzdát snu a zároveň chtěl „eliminovat i vzdálenou možnost, že by byla ohrožena sovětská bezpečnostní zóna ve střední Evropě“. A „nejlepší cestou k tomu byla samozřejmě demonstrace síly – brutální sovětská protiofenziva v odpověď na americkou politicko-ekonomickou ofenzivu“.¹⁷⁵

Když se v březnu 1948 Stalin setkal s delegací SED, měl asi zhruba promyšlen další postup. Za místo, kde měl být Západ zkrocen a pokořen, vybral logicky Západní Berlín. Na Pieckovy úvahy – budou-li se v říjnu konat v Berlíně volby, skončí pro SED ponižující porážkou, ale všechno může být jiné, podaří-li se odtud dostat západní spojence – reagoval slovy: „Vezměme se za to společně, třeba se nám je podaří vykopnout.“¹⁷⁶

Spojenci byli od počátku roku překvapováni sérií „schválností“: snahou brzdit pod nejruznějšími záminkami (technické obtíže, opravy komunikací) jejich dopravu do Berlína, ale i stavěním protitankových překážek na přístupových cestách k městu. Nyní dosáhly „schválností“ takové intenzity, že Clay a jeho politický poradce Murphy již navrhli vládě krajní odpověď – vyslat do Berlína ozbrojený konvoj, který by rozbil protitankové překážky. Ve Washingtonu to rozhodně odmítli. Vojáci, diplomaté i nejautoritativnější senátoři Vandenberg a Connally byli zajedno, že na Spojené státy nesmí padnout ani nejmenší stín podezření z agresivity. A nechtělo se jim ani věřit, že by Sověty „uvalily úplnou blokádu“.¹⁷⁷ Vzhledem k ostré kontrole vojenských transportů do Berlína bylo zatím přijato jediné opatření: od 10. dubna zřídily USA a Británie tzv. malý letecký most pro dopravu vojenského personálu.

To však neznamenalo ochotu ustoupit od londýnských doporučení. Prakticky všechny evropské země měly za sebou měnovou reformu, kdežto do celého Německa proudily východní inflační marky. Jak psal Clay již na jaře 1946, to „znemožňovalo udržet rovnováhu cen

¹⁷⁴ Gaddis, *We Know Now*, str. 120; Naimark, *The Russians in Germany*, str. 296, 300–304.

¹⁷⁵ Zubok – Pleshakov, *op. cit.*, str. 51.

¹⁷⁶ Zubok – Pleshakov, *cit. dílo*, str. 52.

¹⁷⁷ Bohlen, *cit. dílo*, str. 276; *The Papers of General Clay*, sv. 2, str. 599–608.

a mezd“, „odrazovalo dělníky od práce“ a rolníky od toho, aby dávali svou produkci na normální trh.¹⁷⁸ Nyní se právě otázka měnové reformy stala katalyzátorem konfrontace.

Je možné, že Stalin myslel vážně to, co říkal svým zahraničním hostům: „Jediným skutečným problémem“ jsou kroky k vytvoření západoněmecké vlády. Ale měnová reforma se mu slila s jiným akutním problémem, destabilizací NDR. Dne 17. června Sokolovskij opustil „komandaturu“, čtyřmocenský vojenský kontrolní orgán ve městě. Když bylo následujícího dne ohlášeno zavedení nové marky (*Deutschmark*) v západních zónách, Spojenci, úzkostlivě se držící zásady „neprovokovat“, dali zároveň ujištění, že Berlín není do rámce reformy pojat. Teprve když Sověty odpověděly požadavkem, aby jediným platidlem v západních zónách města byla nová východoněmecká marka, protože celý Berlín „patří do sovětské zóny a je její ekonomickou součástí“, západní rozhodnutí nezavádět *Deutschmark* se změnilo. To Kremlu stačilo. Jak Molotov poučil satelitní zahraniční ministry shromážděné ve Varšavě, „kdybychom prohráli v Německu, znamenalo by to, že jsme ve (druhé světové) válce prohráli“.¹⁷⁹ Nejprve, 24. června, byla přerušena doprava na poslední dosud fungující mezizonální železniční tepně (Helmstedt–Berlín) a potom, 30. června, i doprava vodní; a mezitím byly zastaveny i dodávky elektřiny ze zóny do Západního Berlína.

12. BERLÍN: MRAZIVÉ DNY

Když se Stalin rozhodl pro berlínskou blokádu, počítal se slabými západními nervy, nikoliv s vojenskou konfrontací.¹⁸⁰ Nebyla to nepodložená kalkulace. Ve Francii se prezident Vincent Auriol i Moch děsili, že Kreml směřuje k válce a radili vzdát se berlínské výspy, nebo alespoň posečkat s vytvořením západoněmecké vlády. Čelní představitel americké vlády však reagovali jinak. Protože se Sověty nepokusily zastavit leteckou dopravu do Berlína, vyvodili z toho, že blokáda má jen oslabit účinky Marshallova plánu a s ním spojené sovětsko-komunistické neúspěchy. „Příčinou současného napětí v Berlíně,“ prohlásil Marshall, „je to, že Rusové ztratili tvář v Itálii, Francii, Finsku“; a je také projevem „ruského zoufalství nad úspěchem programu evropské obnovy“. A podobně uvažoval i Truman. Zachoval chladnou hlavu, rozhodnut, že kremelskému diktátorovi nedovolí prestižní vítězství, které by mělo na demokratický svět demoralizující účinek. Na otázku spolupracovníků, co dále, dal již 24. června jednoznačnou odpověď: „Zůstaneme v Berlíně. Tečka.“ O čtyři dny později nařídil, aby letecký most do Berlína fungoval v plném rozsahu a také aby do Německa byly přesunuty dvě eskadry B-29, od Hirošimy a Nagasaki v obecném povědomí známých jako atomové bombardéry. Bomby zůstaly v USA, měl to však být signál, že „budeme-li přinuceni bojovat, pak máme připravenou nejsilnější zbraň“.¹⁸¹

¹⁷⁸ *The Papers of General Clay*, sv. 1, str. 208–210, 274–279, 350–351, 398; *FRUS 1947*, sv. 2, str. 876 passim.

¹⁷⁹ Leffler, *cit. dílo*, str. 219; V. Mastny, *cit. dílo*, str. 47–53; Trachtenberg, *cit. dílo*, str. 80–81.

¹⁸⁰ Sovětské plány se ani v roce 1948 neodchýlily od oficiální vojenské doktríny, podle níž se měly v případě konfliktu jejich jednotky soustředit v obranných pozicích 50–100 km na východ od zonální hranice, a tam vyčkávat příchodu posil.

¹⁸¹ Donovan, *Conflict and Crisis*, str. 363–368; *Forrestal Diaries*, str. 454–455; *FRUS 1948*, sv. 2, str. 909–931 passim, 1003–1004. Podrobně viz A. & J. Tusa, *The Berlin Airlift*, New York 1988.

Kolem zásady „zůstaneme v Berlíně“ nebyla ovšem ani v americké elitě plná shoda. Letecký most vypadal jako beznadějně provizorium: k 22. červenci, kdy se v Bílém domě sešla Národní rada bezpečnosti (NSC) k diskusi, bylo do Berlína denně dopravováno méně než 1500 tun potravin, přičemž pro dvaapůl milionu obyvatel západních sektorů bylo třeba nejméně 2000 tun potravin plus 12 000 tun paliv. Generálové se tedy snažili prezidenta přesvědčit, že jde o prestižní luxus, který odčerpává prostředky nutné jinde a zvyšuje nebezpečí konfliktu ve chvíli, kdy Západ ještě není připraven. Truman, podporován Marshallem, však trval na svém. Odmítl sice požadavky Claye a Murphyho, aby spojení bylo obnoveno ozbrojenými konvoji, ale plně se ztotožnil s jejich názorem – „kdybychom odešli z Berlína, ztratili bychom vše, zač jsme bojovali“.¹⁸² Nařídil přesunout do Evropy tolik letadel, kolik je třeba, aby letecký most fungoval. Jak to jen s malou dávkou nadsázky vyjádřil romanopisec, „koneckonců nerozhodl kolektivní názor, ale osamělý muž na konci stolu, prezident ... viděl dále než jeho rodáci, jeho diplomaté, jeho Kongres, a dokonce než někteří z jeho vojáků“.¹⁸³ Na 30 000 Berlíňanů se ihned dalo do budování dalších přistávacích ploch.

Od Francouzů, ale i od Bevina museli Američané vyslechnout – „vy chcete jen válčit, ale my vám to nedovolíme“.¹⁸⁴ Avšak anglo-francouzské prosby v Moskvě – neboli vyjádřeno Auriolovým „vyhnout se alternativě, válka, nebo Mnichov“ – byly marné. A tak se pro historickou paměť zachoval onen obraz západoberlínského letiště Tempelhofu, kde řadu měsíců každé čtyři minuty bez ohledu na počasí přistávalo další letadlo a enkláva tak dostávala všechno nezbytné k přežití. Neproduktivní se také ukázaly akce komunistických gangů, vysílaných do západních sektorů města Ulbrichtem a Tulpanovem. Pro Západ bylo naopak charakteristické, že po prvních projevech paniky mezi spojenci USA přišla zcela jiná reakce a namísto oživení mnichovanských komplexů rostl hněv proti komunistům i mezi nekomunistickou levicí. Britové nakonec výrazně pomohli k úspěchu: mohli zpočátku nasadit jen stovku starých strojů („Dakota“), ale protože britská zóna ležela blíže, vracely se s nákladem mouky i třikrát denně. Když Clay v říjnu, pod dojmem masivního zasazení obřích dopravních letadel C-54, ohlásil, že zásobování města na zimu je plně zajištěno a „letecký most bude pokračovat až do skončení blokády“,¹⁸⁵ nebyla to již nadsázka.

Stalin od své spekulace se slabými nervy Západu a vyhladovění jeho výspy pomalu ustupoval. V prosinci 1948 nařídil Ulbrichtovi, aby přestal s provokacemi, v lednu 1949 v interview s americkým publicistou Kingsbury Smithem nabídl ukončit blokádu, sejít se s Trumanem a uzavřít s USA širší dohody, jen bude-li upuštěno od záměru vyvořit západoněmecký stát. Vracel se viditelně ke své zásadě – dát čas, aby „rozpory mezi imperialisty“ dozrály. Tak koncipoval i svůj lednový projev na zakládající konferenci Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP) v Moskvě. „Vojenským záležitostem nepřikládá valného významu,“ řekl; válka v nejbližších 8–10 letech je málo pravděpodobná. Zato právě RVHP může sehrát rozhodující roli,

¹⁸² „Podle mého názoru byla možnost, že konvoj se setká s ozbrojenou protiakcí a důsledkem toho bude válka, jen nepatrná. Byl jsem přesvědčen, že dorazí až do Berlína a blokáda na dálnici tím skončí“, napsal Clay potom ve svých pamětech. „A to zůstane provždy mým přesvědčením.“ (L. Clay, *Decision in Germany*, str. 359, 374. Cf. i *FRUS 1948*, sv. 2, str. 232, 941–1006 passim; McCullough, *cit. dílo*, str. 646–650, Murphy, *cit. dílo*, str. 317–321; Trachtenberg, *cit. dílo*, str. 81–83.)

¹⁸³ L. Uris, *Armageddon*, New York, Dell Books 1973, str. 493.

¹⁸⁴ Bohlen, *cit. dílo*, str. 278–279; podrobně viz Young, *cit. dílo*, str. 198ff.

¹⁸⁵ Tusa & Tusa, *cit. dílo*, str. 245. Viz i C. Buffet, *Mourir pour Berlin*, Paris 1992.

„stát se důležitější než *Kominforma*“. Tím, že vytvoří „surovinovou bázi pro celou Evropu“, může vést k vymanění západoevropských zemí, zejména Itálie a Francie, ze závislosti na USA.¹⁸⁶

Stalinovými gesty pro Západ, majícími signalizovat obrat od konfrontace, bylo i nahrazení Molotova v ministerstvu zahraničí Vyšinským, i zrušení centra komunistických *ultras*, mezi-národního oddělení ÚV. V Kremlu přijali hru tiché diplomacie, a tak v době pařížské konference RMZV bylo také sjednáno ukončení blokády (5. května 1949). Když se 12. května plně rozzářilo západoberlínské pouliční osvětlení, mohl se Západ pochlubit bilancí triumfu letectvého mostu: za 14 měsíců bylo uskutečněno 277 804 letů a dopraveno 2 326 000 tun potravin a jiných zásob. O jedenáct dnů později, přijetím bonnské ústavy, také padla sovětská naděje alespoň na odklad vzniku západoněmeckého „separátního“ státu.

Shrňme. Namísto toho, aby navázal na politicko-strategickou iniciativu prvních dvou poválečných let, utrpěl kremelský diktátor porážku s poměrně dalekosáhlými důsledky. Vrátime se brzy k vyznačení mezi západního úspěchu, zde však stanovíme nejdůležitější, v čem se blokáda Stalinovi vymstila a jak akumulovala západní „poučení z Února“:

(1) Chtěl-li Kreml udržet v Německu pro sebe výhodný stav – na východě jeho neprodyšná zóna, na západě stále otazníky –, pak blokáda vedla k odstranění největších z těchto otazníků:

(a) Americké stanovisko, vyjádřené v instrukci Clayovi – světový mír závisí na pořádku a prosperitě v západní Evropě, a ty „jsou závislé na ekonomických příspěvcích stabilního a produktivního (západního) Německa“ – bylo až do zimy 1948–1949 interpretováno diplomaty a vojáky různě. Ve *Foggy Bottom* se stále ohlíželi na stanoviska Paříže a Londýna, kdežto generalita již myslela na začlenění západoněmeckého státu do evropsko-atlantické obranné struktury. S Achesonem ve funkci státního tajemníka tento rozpor mizel. Politikou USA se stalo „maximálně rozvíjet německou sílu jako protiváhu SSSR“, zásada, že „nestačí, aby (západní) Německo pouze přežívalo, nýbrž musí být efektivně využit jeho ekonomický i vojenský potenciál“. Nový pohled odráželo stanovisko NSC z března 1949: dávat Francouzům stále další garance o demilitarizaci a odzbrojení jen vytváří příznivou půdu pro obrodu německého nacionalismu, a dokonce pro německo-sovětské sblížení. Jedinou cestou k ekonomické obrodě, demokracii a zadržování SSSR je západoněmecká integrace do rámce „všeobecné (západoevropské) jednoty“.

(b) Blokáda rozhodla, že zásadu „konstituovat samostatný, do západního systému plně integrovaný a mezinárodně zrovnoprávněný“ západoněmecký stát přijali i Francouzi. Okamžitě po washingtonské konferenci o vytvoření Organizace severoatlantického paktu (*NATO*) byla 8. dubna 1949 *Bizonie* přetvořena v *Trizonii*. Zůstaly sice rozdíly v pojetí, v zásadě však byla nastoupena společná cesta.

(2) Smlouva o *NATO* byla dalším krokem ve směru započatém Vandenbergovou rezolucí. Senátní opozice většiny republikánů a jižních demokratů, která pod hesly snížení daní a vyrovnaného rozpočtu brojila proti větší americké pomoci západní Evropě, se ani v tomto případě nechtěla sklonit. Poukazovala, že Trumanův program dát novým spojencům navíc 1400 milionů dolarů je v rozporu se zásadou úspornosti, a také na to, že právo vyhlásit válku

¹⁸⁶ V. Mastny, „NATO in the Beholder's Eye: Soviet Perceptions and Policies, 1949–56“, *CWIHP-WP*, No. 35, Washington 2002, str. 10.

přechází z Kongresu na prezidenta, čímž se porušuje americká tradice. Avšak zářijový výbuch první sovětské atomové bomby, který rozbil iluzi o dlouhodobém atomovém monopolu USA, odhalil absurditu senátního postoje – „hlásat antikomunismus, ale nepřijmout žádné závazky“.¹⁸⁷ Prezident dostal potřebná zplnomocnění i peníze.

(3) Zároveň s tím nabyly nového obsahu vztahy mezi USA a západní Evropou. Až dosud byla tendence k vytvoření západoevropské „třetí síly“ velmi silná. Nezmizela ani se vznikem NATO, s větší či menší mírou intenzity byla na mezinárodní scéně stále přítomna. Nyní se však projevil posun ve všech rovinách. V politice například v úzkém porozumění mezi Bevinem a Achesonem či v rostoucí roli, kterou hrál levicí nenáviděný „trojský kůň amerického imperialismu“, Adenauer. V daném momentu nejvýznamnější byl však obrat ve strategické oblasti. Protipólem amerických obranných závazků bylo rozhodnutí států NATO, aby Američané řídili organizaci i plánování, a také změna základní koncepce. Bevinovo úsilí o Západoevropskou unii bylo podepřeno souhlasem maršála Montgomeryho, dosavadního zastávce „periferní strategie“, aby „linie obrany ležela na Rýně“. Od berlínské blokády a vzniku NATO se stala axiomem zásada „předsunuté obrany“, tj. „obranu na Labi“. Navíc bylo ve Washingtonu potvrzeno, že pro včasný příchod amerických sil v případě sovětského útoku je nutno zdokonalit systém vojenských opěrných bodů. Až do té doby leželo jeho těžiště ve středozemní oblasti, nyní měl být obdobný systém vybudován v celém atlantickém prostoru (letecké základny na Azorských ostrovech, na Islandu a v Grónsku).

Dva německé státy

Za železnou oponou zatím přežívala stalinská vidina: ani fiasko berlínské blokády ještě diktátora plně nepřesvědčilo o nevyhnutelnosti rozdělení. Nepříjemná slova o tom slyšela delegace SED v Moskvě v prosinci 1948. Stalin mluvil o „nezralosti“ jejich strany pro přijetí do *Kominformy* a východního Německa k „socialistickým přeměnám“. Narážející zjevně na Ulbrichtův fantastický nápad – vyslání band do Západního Berlína, aby tam vyvolaly povstání – Stalin káral satrapy za přílišnou dogmatickou přímočarost a bojovnost. „Vy Němci jste jako vaši předkové, Teutoni. To je možná odvážné, ale zcela jistě velice hloupé.“¹⁸⁸ Ještě výrazněji se jeho touha po „celoněmeckém řešení“ projevila i na sérii porad, konaných v Moskvě a Berlíně v květnu 1949. Bylo rozhodnuto dát znovu do popředí heslo národní fronty a organizovat tzv. lidové kongresy, „postavit se do čela národního hnutí“ a vytvářet taktické aliance s buržoazními silami. Ale vzhledem k vývoji v západním Německu i v táboře *NATO* to byl běh za vlakem, který se na nástupišti ani nezastavil.

Američané a Britové přijali rozdělení Německa jako geopolitickou konstantu, a i Francouzi v tom pro sebe viděli výhodné řešení, protože – jak s ironií poznamenal spisovatel François Mauriac – „tolik milují Německo, že chtějí mít raději dvě než jedno“. V západním Německu skutečně toužila po sjednocení jenom *SPD*, kdežto „protipruský“ Adenauer tuto touhu spíše jen předstíral.

¹⁸⁷ Acheson, *cit. dílo*, str. 338; Brinkley, *cit. dílo*, str. 145–167 passim; Donovan, *Tumultuous Years*, str. 39–52; *FRUS*, 1949, sv. 3, str. 60–62, 90 passim; Hogan, *The Marshall Plan*, str. 198–199; Young, *cit. dílo*, str. 214ff.

¹⁸⁸ Naimark, *The Russians in Germany*, str. 312.

Přišel čas, říkal Francouz Schuman, „abychom v Německu přešli od přímé odpovědnosti Spojenců k maximální odpovědnosti Němců pod spojeneckou kontrolou, a od vojáků k civilistům“, tedy od vojenské správy k normální vládě jen s nezbytným minimem dohledu. Když se Vyšinskij na schůzi RMZV v Paříži (v květnu 1949) pokusil zabrzdit realizaci spojeneckého programu návratem k debatě na téma jednoty, odrazil jej Acheson vtipným příměrem: „Chcete od nás, abychom vrátili pacienta, který se již ze tří čtvrtin zotavil z paralýzy, zpět k paralýze úplné.“ A Bevin, který mluvil jménem celé západní trojky, stanovil podmínky jednoty, o nichž každý věděl, že jsou pro sovětsko-komunistický tábor nepřijatelné: bonnská ústava bude platit pro všechny, bude vytvořen jednotný politický a ekonomický prostor s jednotnou měnou a volným obchodem, pod čtyřmocenským dohledem budou konány všude svobodné volby do národní federální vlády a za účasti všech politických stran kromě nacistů.¹⁸⁹

Volby ve třech zónách 14. srpna 1949 byly předělem nejen ve smyslu vytvoření dvou německých států, ale rozhodly také, která ze dvou vnitropolitických koncepcí určí další západoněmecký vývoj. První ztělesňoval explozivní, nesmiřitelný Schumacher, druhou nyní uklidněný „Starý“ (*Der Alte*, Adenauer):

(a) Adenauer a CDU reprezentovali jednoznačně prozápadní volbu. Kdežto Schumacher a SPD, ač stáli na protisovětské pozici a odmítali i myšlenku „mostu mezi Východem a Západem“, přece jen vyvolávali u voličů pochybnosti o své upřímnosti tím, že útočili na Adenauera jako „kolaboranta se Spojenci“.

(b) V ekonomice stál proti sociálnědemokratickému programu socializace křesťanskodemokratický program „tržního sociálního hospodářství“. Přijímal některé socializační zásady (ochrana sociálních práv dělníků a účast jejich zástupců ve správě podniků), ale hlavní důraz položil na podporu soukromé iniciativy a volné soutěže, „stejných šancí“. Stát měl být jen regulátorem, který drobného podnikatele chrání před „monopolní kontrolou“.¹⁹⁰

(c) Na rozdíl od předválečné katolické strany centra zdůrazňovala CDU svůj ekumenický charakter, a tomu odpovídalo i složení jejího vedení; ponechala si však odmítavý postoj k sociálnědemokratickému „pokrokářství“. Spor se vedl především o to, zda má být výchova jen ve státních rukou (SPD), nebo zda má mít rodič právo svěřit své dítě konfesijní škole (CDU). Katolík Adenauer odmítl pokus biskupské konference o nátlak: na výstrahu kolínského arcibiskupa Böhlera, „církev neřekne své ano“ ke kompromisu, odpověděl: „Pane preláte, v takových věcech nemůže církev říkat ano ani ne, nanejvýš amen.“¹⁹¹ Ale jak on, tak i CDU byli přesvědčeni, že „prusko-sociálně-demokratický“ učitel připravuje půdu pro formování nové generace poddaných, tentokrát „marxisticko-materialistického“ státu.

Volby daly CDU (a její bavorské odnoži, Křesťansko-sociální unii CSU) těsné, ale psychologicky velmi důležité vítězství. Ve Spolkovém sněmu (*Bundestagu*) získala z celkového počtu 402 mandátů 139 proti 131 mandátům SPD; z ostatních dostala liberální Svobodná demokratická strana (FDP) 52 a komunisté 15 mandátů.

Mnozí v CDU se přimlouvali za vytvoření „velké koalice“ se sociálními demokraty, ale Adenauer prosadil své pojetí: jde o to, že pro „sociální tržní hospodářství“ se vyslovilo 13 milio-

¹⁸⁹ Adenauer, *cit. dílo*, sv. 1, str. 211 passim; Acheson, *cit. dílo*, str. 28 passim; Schmid, *cit. dílo*, str. 430 passim.

¹⁹⁰ Adenauer, *cit. dílo*, sv. 1, str. 208–210.

¹⁹¹ Schmid, *cit. dílo*, str. 387.

nů voličů, pro socializaci, tj. pro SPD a komunisty, jen 8 milionů, a podle tohoto kritéria musí být sestavena i nová vláda. Nevadilo mu, že „jeho“ koalice (CDU, FDP a Německé strany, DP) měla jen nepatrnou parlamentní většinu a jeho samého schválil *Bundestag* jako kancléře (15. září) rozdílem jediného hlasu.

O šest dnů později vyhlásily západní mocnosti nový okupační statut, jímž byli spojenci vojenští vysocí komisaři nahrazeni civilními představiteli a bylo formalizováno sloučení tří zón do jednoho celku. Tento den se stal i dnem vzniku Spolkové republiky Německo (SRN).

Také na východ od Labe ustoupily stalinské projekce akutním úkolům. Jak si zapsal ve stranickém žargonu Pieck, „tím, že potvrdil plán předložený vůdci SED, soudruh Stalin dal lidu východní zóny moudrou radu, jak mají postupovat při vytvoření německé vlády“.¹⁹² Tzv. lidové kongresy zvolily stálý orgán, Lidovou radu (*Volksrat*), složenou výlučně ze zástupců ze sovětské zóny, a ta i přijala prozatímní ústavu. Společný lidový kongres vyhlásil 7. října oficiálně Německou demokratickou republiku (NDR) a proměnil *Volksrat* v prozatímní parlament (*Volkskammer*). O čtyři dny později zvolilo společně zasedání *Volkskammer* a pěti zemských sněmů zóny Piecka prezidentem a 12. října potvrdilo vládu sestavenou Grotewohlem. Přijatá ústava se v 1. článku přihlašovala k vůli německého lidu žít v „nedělitelné demokratické republice“, a také o Grotewohlově vládě se mluvilo jako o „celoněmecké vládě“. To však již bylo jen fíkovým listem, majícím zakrýt nahou skutečnost – integraci do sovětského vnějšího impéria.

Podobným fíkovým listem bylo přetvoření SVAG v „Sovětskou kontrolní komisi pro Německo“ (10. října). Sokolovskij prohlásil, že „nyní musí být učiněn rozhodný konec hrubému zasahování do vnitřních záležitostí SED, odborů a jiných masových organizací“.¹⁹³ Formy vměšování se skutečně staly zastřenějšími, v zásadě se však principy vlády v hlavní strategické výspě nezměnily.

13. USA: DOMÁCÍ PROGRAMY ZÁKLADEM

Literatura podává o letech Marshallova plánu rozporný obraz. Jen část prací odráží pohled, který zůstal v představách čtenáře – situace Evropy na západ od Labe se rychle měnila k lepšímu. Levicová historiografie opakuje komunistický výklad, podle něhož se americký kapitalismus zachraňoval před krizí z nadvýroby a zároveň vnucoval západní Evropě svá sociálně-ekonomická i vojensko-strategická řešení. Pravda je složitá, ale odlišná od obou přístupů. Pohlédneme na scénu ze tří různých úhlů – amerického, britského a francouzsko-italského. Centrem bude vnitřní politika sledovaná z odlišných aspektů.

Američané přebírali hlavní odpovědnosti za obranu Západu, ale ucelenější koncepce jim ještě chyběla. V pluralitní společnosti je obecně obtížné sladit rozdílné zájmy. V USA, kde mimořádnou roli hrála partikulární politická i ekonomická hlediska (odlišnost politické kultury severovýchodu a jihu, průmyslového severu a farmářského Středozápadu a severozápadu, atd.), šlo mnohem více než o prosté dělení demokraté–republikáni. Stejně jako nebylo

¹⁹² Naimark, *The Russians in Germany*, str. 317.

¹⁹³ Tamtéž, str. 68.